

יעקב שלם

כיצד יכול היה יעקב לשאת שתי אחיות בחייה?

מבוא

רוחות המנשבות בקרב ציבורים שונים, המתבלבלים לחשוב שניתן לדון את דמויות התנ"ך בגובה העיניים שלנו, יצרו צורך להסביר את צדקת הדמויות הללו מתוך יראת רוממות והתבטלות לאמת. אחת השאלות היותר מדוברות אצל חכמינו בדבר מעלתם של האבות היא כיצד יכול היה יעקב אבינו, שעליו נאמר ש"מיטתו היתה שלמה"¹, לשאת שתי אחיות, כנגד איסור מפורש בתורה?² וכי יעקב אבינו, שהקב"ה החליף את שמו ל"ישראל", ושכל צאצאיו וצאצאי צאצאיו הפכו להיות האומה הישראלית, שממדתו, מידת האמת, אנו מקבלים ולומדים, הוא אותו יעקב שיכול היה לעבור על פשט ציווי הקב"ה בתורה?³ ודאי יעקב אבינו אינו אדם כערכנו וודאי שהאמת עמוקה יותר מהתייחסות לחטא באופן שטחי ופשוט.

רבו הפרשנים השונים העוסקים בשאלה זו. עם זאת, בלטה דעתו של הרשב"א³ שהציע רעיון מסוים, וזאת, כך מעיד על עצמו, ללא הבאת תשובה מפורשת לעניין כלל אלא ברמיזה בלבד. להלן לשונו:

...ועל אשר נשא יעקב שתי אחיות: דע שהתורה נכונה על שלושה

עמודים האחד זמן והשני מקום והשלישי כלים. הזמן לא כל הימים

1 דבר המוזכר בעשרות מפרשים על התנ"ך ובמדרשים רבים, כולל בזוהר.

2 ויקרא יח, יח: "ואשה אל אחותה לא תקח לצרר לגלות ערותה עליה בחייה:"

3 שו"ת הרשב"א ח"א סי' צד

אסורים במלאכה כשבת וכיום טוב. ולא אסורים בחמץ כפסח. ולא חייבין בסוכה ובלולב כחג. והמקום שלא בכל מקום חייבין בתרומות ובמעשרות ואסורין בטבל כארץ ישראל ולא חייבין בקרבנות כבית הבחירה. והכלים לא בכל דבר יוצאין תמורת הלולב והאתרוג. ולא כל דבר מקריבין כבקר וצאן תורים ובני יונה ולא ראוי להקריב ככהן. ואיני יכול לפרש יותר ומשכיל על דבר ימצא.

דבריו הסתומים תמוהים למדי, שהרי הוא לא התייחס כלל לעניין יעקב ונשי'ו. עם זאת, נראה שכוונתו להסביר את הקושיה על פי שלושת הממדים שהזכיר: זמן, מקום וכלים⁵. נגסה לדלות מתוך דברי רבותינו סברות על פי שלושת הממדים, ולסדר על פיהן את התשובות לשאלה זו.

4 בפרק השלישי נראה את שו"ת הרדב"ז שכתב ביאור על תשובה זו.

5 סדר זה מושחת על תורת הסוד. הוא מופיע במפורש לראשונה בספר היצירה וסימנו עש"ן - נוטריקון "עולם (ה'מקום), שנה (ה'זמן), נפש (ה'כלים)". הרעיון שעומד מאחורי הענין הוא שכל מציאות מאופיינת ע"י שלושת הממדים הללו, ומתוך הבנת מהותם נוכל לנתח ולהבין את המציאות כולה.

פרק ראשון מימד ה'מקום' - ארץ ישראל / מצוות התלויות בארץ

בבוא המפרשים לדון בשאלה "כיצד יכול היה יעקב לשאת שתי אחיות", אחת הסברות שהעלו רבים, החל מתקופת הראשונים וכלה בתקופת האחרונים, היא שחוסר המצאותו של יעקב בארץ ישראל בזמן שלקח לו את רחל ואת לאה לנשים, היא שאפשרה לו לעשות זאת למרות שעבר בכך על איסור תורה.

דעת ה'אבן עזרא'

הראשון מבין מפרשי המקרא הקלאסיים שהעלה רעיון זה הוא ה'אבן עזרא'. בפרושו לספר ויקרא⁶ מעלה ה'אבן עזרא' את הנושא ביחס לאיסור לקחת שתי אחיות שיהיו צרות אחת לשניה. שם הוא מעלה כמה סברות לתרץ את ההיתר שהיה ליעקב אבינו⁷. הראב"ע אינו מתרשם מהסברות הללו, ואת דעתו כתב בפירושו לפרשת וילך:

ידענו כי השם אחד, והשנוי יבוא מהמקבלים, והשם לא ישנה מעשיו, כי כולם הם בחכמה. ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום, על כן כתוב "את משפט אלהי הארץ" (מל"ב יז, כו), על כן אמר יעקב "הסירו את אלהי הנכר" (בראשית לה, ב). והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר. והמשכיל יבין:⁸

6 'אבן עזרא' לספר ויקרא יח, יח ד"ה לצרור

7 למשל, דעה שאומרת שרחל ולאה כלל לא היו אחיות, או שהקב"ה לא מעניש על איסורים שלא הזהיר עליהם באופן מפורש.

8 'אבן עזרא' לספר דברים לא, טז ד"ה אחרי

על מנת להבין את עומק כוונתו נשוב לפירושו לספר ויקרא שהוזכר לעיל:

טעם "ולא תעשו מכל התועבות האלה" שנית להכניס הגר, כי זאת המצוה היא שוה לאזרח ולגר בעבור שהוא דר בארץ ישראל. ואם יש לך לב תוכל להבין כי בימי יעקב שלקח שתי אחיות בחרן ואחריו עמרם שלקח דודתו במצרים לא נטמאו בהם:⁹

נשים לב שבשני המקורות הללו ה'אבן עזרא' אומר שישנו צורך בחכמה ותבונה אישית על מנת להבין כראוי את העניין. משמע מכאן שהסברו אינו מתיישב עם ההיגיון הפשוט אלא מצריך התעמקות בשכל או בבינת הלב.¹⁰

התוספת שהתורה הוסיפה לאזרח ולגר, בעניין איסור עשיית תועבות, היא בעבור שהם גרים בארץ ישראל. מתוך כך מובנים מעשיהם של יעקב ועמרם, שלא נטמאו משום שלא דרו בארץ ישראל - יעקב היה באותה העת בחרן, ועמרם היה בזמנו במצרים.

'המשכיל יבין' עתה את אופי וטיב היחס שבין מגורים במקום מסוים לבין קיום מצוות המיוחדות לאותו המקום. הקב"ה אחד, שאין בו שינוי כלל, והשינוי במציאות יכול לבוא רק מתוך ה'מקבלים'. עבודת ה' (=קיום המצוות) עניינה לשמור את כח הקיבול (=השפע הא-להי לבריותיו) כפי המקום (=לפי אופי המקום).

ה'אבן עזרא' הביא שני הפסוקים המקשרים בין המקום, הארץ, לבין כוחות א-להיים המיוחדים אליו. כלומר, בכל ארץ ישנם כוחות שפע מיוחדים המושפעים בה. על מנת שנוכל לשמר את הכוחות הללו עלינו לקיים את המצוות המיוחדות לאותה ארץ, בזמן שבארץ אחרת - ישנן מצוות אחרות. יעקב אבינו לא היה יכול לשאת שתי אחיות אילו היה דר

9 'אבן עזרא' לספר ויקרא יח, כו ד"ה לא תעשו
10 כוונתו כנראה, שמעבר להתעמקות שכלית בלבד יש צורך בהכרת תורת הסוד.

באותו העת בארץ ישראל, אך משום שהיה אז בחרן, אשר 'אלהי הנכר' שליטים בו, הוא לא היה מחויב להימנע מנשיאת שתי נשים.

דעת הרמב"ן

הרמב"ן מחדד בדבריו שבארץ ישראל, שלא כמו שאר הארצות בהן נתן למלאכים את השלטון, שמר הקב"ה לעצמו את מעמד השליט היחיד. ובארץ ישראל נתן הקב"ה חוקים מיוחדים. חוקים אלו נועדו להיטיב עם יושבי הארץ, אך גם להרע להם במידה ולא יקיימו אותם:

והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות... והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו... הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, בתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות...¹¹

הארץ מגיבה באופן שווה לכל יושביה. הגויים היושבים בה אינם רואים בה ברכה משום שאינם מקיימים את המצוות, ולכן הארץ מקיאה אותם. ארצות הגויים אינן מקיאות את יושביהן, משום שהשליטים הרוחניים הממונים על הארצות הללו סובלים את תועבותיהם, משום שחוקי התורה אינם חלים על הדרים באותן ארצות.¹²

11 רמב"ן לספר ויקרא יח, כח ד"ה ותטמא

12 בספרו 'קדושת לוי' (פרשת לך לך) סבר ר' לוי יצחק מבארדיטשוב כגישת הרמב"ן בעניין זה, והוסיף פלפול חסידי משלו. ע"ש.

והשם לו לבדו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, וזכותו לא ישב בארץ עם שתי אחיות... ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני העניין שהזכרנו:¹³

מחדש הרמב"ן, שהקב"ה גילגל שרחל תמות מעט לאחר כניסת יעקב לארץ. בכך יעקב לא יעבור על איסור חמור של קיום שתי נשים אחיות בארץ ישראל בה האיסור קיים. יעקב לא עבר על שום איסור, משום שלא התחייב לקיים את המצוה הזאת בעודו דר בחרן. רק לאחר מכן, כאשר עלה לארץ ישראל, החיוב במצוה חל עליו. במציאות זו, רחל נפטרה כדי למנוע מיעקב לעבור על איסור חמור, ולהטמא בקיום שתי נשים אחיות בחייהן.¹⁴

רבו המפרשים שהזכירו את פירוש הרמב"ן, וחלקם חלקו עליו.¹⁵ המהר"ל הוא מהחולקים הבולטים על דברי הרמב"ן והוא מתייחס לשאלת נישואי יעקב עם שתי אחיות במקומות רבים הפרוסים בכתביו השונים. בספר תפארת ישראל¹⁶, התייחס המהר"ל לשאלת קיום מצוות התורה על ידי האבות. שם הוא מזכיר את דעת הרמב"ן וחולק עליה בטענה שהמצוות הן חובת הגוף, ללא הבדל היכן נמצא האדם, בארץ ישראל או מחוצה לה.

ניתן לומר שהרמב"ן עצמו, מתוך קושי זה עצמו, הסביר את מעמדן המיוחד של המצוות בחו"ל.¹⁷ הרמב"ן מביא את דרשת הספרי "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצוות,

13 שם

14 הרב יוסף דוד קלופמן (יד המאיר' פרשת ויצא, עמוד פג) ורבי דוד יצחק רבינוביץ' (צמח דוד על התורה' פרשת ויצא, דף ע) התייחסו אף הם לסברה זו, עם דיוקים נוספים מתוך הכתובים. הרמב"ן במקומות אחרים מתייחס לשאלתנו אף במימדים האחרים ונתייחס לכך בהמשך, עם זאת דעתו המובאת כאן עיקרית לדעתו.

15 רבנו בחיי (בראשית כו), הריב"ח סקילי (תורת המנוחה בשלח דרשה כג, עמ' 231), הר"י אבן שועיב (מדרשותיו לפרשת "ואלה תולדות יצחק") סוברים כרמב"ן, ועם זאת מוסיפים מימדים נוספים לשיטתו. ע"ש.

16 פרק יט

17 רמב"ן לספר ויקרא יח, כד ד"ה ותטמא

שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים¹⁸. דבר זה מובן אף מדברי ירמיהו: "הציבי לך ציונים"¹⁹ - שישראל מצויינין במצוות. הרמב"ן מוסיף לענייננו את פירושו בלשון המדרש "...כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'...".

משמע שעיקר קיום המצוות שייך בארץ ישראל, ובחוצה לארץ מקיימים את המצוות רק על מנת שלא ישתכחו מישראל. אם כן ניתן להסביר לדברי הרמב"ן, שקיום המצוות בחוץ לארץ אכן אינו חובה, אלא שלגבי עם ישראל נוספה הוראת הנביאים "הציבי לך ציונים", שמחייבת את עם ישראל בקיום המצוות בחו"ל, למרות שמצד האמת קיומן חובה רק בארץ.

סיכום הפרק

הראב"ע הרמב"ן, והדעות שציידו כמותם, כיוונו בסברתם על עניין מעלת ארץ ישראל מבחינה סגולית. אדמת ארץ ישראל עצמה מקודשת מכל שאר הארצות, וממילא ישנו צורך לשמור על קדושתה על ידי קיום המצוות, מה שאין כן בארצות נכר.

18 ספרי פרשת עקב, מג

19 ירמיהו לא, כ

פרק שני

מימד ה'זמן' - תקופת האבות / קיום המצוות קודם שנצטוו

ישנם מפרשים המתרצים את שאלת היתרו של יעקב לקחת לו שתי אחיות לנשים על ידי התייחסות למימד הזמן. בהקשר שלנו, המציאות כולה השתנתה במעמד הר סיני. לפני מתן תורה, לא היתה ה'תורה', במובנה הגלוי כבימינו²⁰, ממילא דרך החיים של עם ישראל היתה שונה בתכלית, משהיתה לאחר שקיבלו על עצמם את התורה ב"נעשה ונשמע"²¹. מכאן נשאלת השאלה המתבקשת - איך נוכל לצפות מיעקב אבינו²² לקיים את מצוות התורה, והרי היא לא ניתנה בזמנו?

רבים המפרשים המתייחסים לשאלה בדבר קיום האבות את מצוות התורה קודם שניתנה²³. זוהי שאלה כללית הקשורה קשר ישיר לשאלתנו הפרטית בעניין יעקב שנשא שתי אחיות. משום שארכה היריעה מאוד בעניין זה, נתייחס כאן רק למפרשים המתייחסים באופן ישיר לעניינו ובתימצות. כפתיחה לפרק נוסף שהשאלה העיקרית של המפרשים ההולכים בכיוון זה נוגעת במעמדו של יעקב אבינו. מחד ניתן לסבור שיעקב נחשב לעניין זה כבן נח (ככל שאר בני דורו) וקיים רק את שבע מצוותיהם. מאידך ניתן לומר שיעקב נחשב כגר שקיבל על עצמו את תורת ישראל מרצונו²⁴. עיקר הדיונים והסברות על חלוקה זו מוסבים בהכללה על הפן ההלכתי המבדיל בין בני נח לבין ישראל, וגרים העומדים

20 והרי מוכרת הברייתא בפסחים נד, א המופיעה במדרשים ואף בזהר: "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: **תורה**, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. תורה דכתיב ה' קני ראשית דרכו". בנוסף מוכרת המימרא מהזור (פרשת תרומה קסא, ב): "קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא". מוכן שהתורה הייתה קיימת שרם מתן תורה, אלא שבמתן תורה היא התגלתה לבני ישראל, ושם קיבלו את הציווי לקיימה.

21 שמות כד, ז

22 ואיתו כל האבות ובניהם, והדורות שהולידו כשהיו בגלות מצרים וביציאתם משם עד מתן תורה.

23 דבר העומד אף במחלוקת אמוראים בין רב לרב שימי בר חייא ביומא כח, א ע"ש.

24 בפועל מעטים הסוברים שיעקב קיים רק את שבע מצוות בני נח (מהר"ל ודעה שניה במהרש"א), כאשר רוב המפרשים סוברים שקיים את כל מצוות התורה למעט יוצאי דופן, כפי שנראה. התייחסויות לעומק הפלפול בשאלה זו לא תופענה בגוף המאמר אלא בהערות השוליים.

בתוון²⁵, וכל זאת בשני מישורים: במישור ה'יחוס המשפחתי' של יעקב מול לאה ורחל, ובמישור 'מעמד המצוות' שקוימו על ידי האבות טרם ניתנה התורה. את שני המישורים הללו ניתן לראות בניסיונותיו של הרמב"ן לתרץ סוגיה זו.

נסיונותיו של הרמב"ן לתירוץ על פי פרמטר הזמן

במישור מעמד המצוות, הרמב"ן בפירושו²⁶ מצטט את פירוש רש"י²⁷ המתייחס לכך שאברהם שמר את כל התורה כולה. הרמב"ן מזכיר מקורות נוספים המתיישבים עם פירוש רש"י²⁸, אך לאחר מכן מקשה כמה קושיות על חטאיהם לכאורה של אבות אומתנו²⁹ הסותרות את ההבנה ששמרו את התורה, וביניהן את העובדה שיעקב נשא שתי אחיות³⁰.

בניסיונו לפרש את המקרא באופן כזה שמאפשר מציאות שהאבות לא קיימו את כל מצוות התורה, הוא כותב:

...ואולי נאמר, משמרתי - שניות לעריות של בני נח, ומצותי - גזל וזפיכות דמים, חקותי - אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן, ותורותי - דינין ואסורי עבודה זרה...³¹

25 אומנם הגדרת יעקב אבינו כבן נח או כגור מתייחסת ל'גברא' שלו, והיה ראוי לכאורה שתופיע בפרק של מימד הכלים. עם זאת, הסיבה שיעקב מוגדר כך היא משום שהוא חי בתקופה שלפני מתן תורה, וממילא זה תלוי במימד הזמן.

26 רמב"ן לספר בראשית כו, ה ד"ה וישמור משמרת

27 רש"י לספר בראשית כו, ה: "משמרת - גזירות להרחקה כגון שניות לעריות, שבות לשבת. מצותי - מצות שאילו לא נכתבו דין הוא שיכתבו, כגון גזל ושפיכות דמים. חקותי - דברים שיצר הרע ועו"ג משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו. ותורותי - להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני."

28 בראשית רבה פרשה צד, ג

29 שיעקב הקים מצבה וגשא שתי אחיות, עמרם נשא דודתו, ומשה רבינו הקים שתיים עשרה מצבות.

30 שם הוא מזכיר את דעת רבותינו בבראשית רבה פרשה עד, יא, שסוברים שאף בילה זזילפה היו אחיות לרחל ולאה - סה"כ ארבעה אחיות. למרות שדעה זו נוגעת לעניינו אין כאן המקום להאריך בה.

31 רמב"ן לספר בראשית שם

הרמב"ן מסביר את הפסוק שרש"י פירש כקיום כל התורה כולה, כמתייחס לקיום שבע מצוות בני נח בלבד³². למרות זאת, סברה זו של הרמב"ן נדחת על ידו, לבסוף, לטובת "דעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה".

במישור הייחוס המשפחתי, הרמב"ן בחידושו על הגמרא³³ בהקשר לגשואי קרובים, מזכיר את הסוגיה, ואומר שמצד הדין ההלכתי אין חוששים לייחוס גויים קרובים מצד האב "דרחמנא אפקריה לזרעיה בין בגיות בין בגירות" - שהתורה הפקירה את זרעם³⁴ של הגויים. ממילא ניתן לסבור שאם רחל ולאה היו נולדות לאמהות שונות הן לא היו נחשבות אחיות לעניין אישות³⁵. אך מוסיף הרמב"ן, שבזה שחכמים³⁶ לא פרשו את הייחוס של רחל ולאה כאחיות מן האם, משמע שהיו אסורות מן הדין בכל אופן. בסופו של דבר דעת הרמב"ן בסוגיה זו היתה ועודנה סמוכה על הרעיון שקיום המצוות תלוי בארץ ישראל¹⁸.

מישור הייחוס המשפחתי - החזקוני, הרא"ם והמהרי"ל

אלא שהחזקוני לא סבר לפסול את הסברה במישור 'הייחוס המשפחתי' שפסל הרמב"ן:

וא"ת איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן הרי קיים את כל התורה כלה אלא אמרו רבותינו גר שנתגייר כקטן שנולד דמי³⁷. וי"א לאה ורחל

32 ומוסיף "והוא (=אברהם) השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן" על מנת שלא לגרום לצירור שלילי כלפי אברהם.

33 יבמות צח, א

34 ממילא רק של הזכרים - לכן אין הייחוס הולך אחר האב אלא רק אחר האם.

35 עם זאת מוסבר שם שלעניין ירושה יש להם יחוס אחר האב, וזאת למרות שזרעו מופקר.

36 כנראה שכוונתו לאמוראים או לגאונים שקדמו לו. וראה את דעת החזקוני להלן.

37 יבמות סב, א

משתי נשים היו זוגר אין בניו מתיחסים אלא אחר האם כדנפקא לן מ"כי יסיר את בנך"³⁸ ולכך הותרו ליעקב.³⁹

החזקוני סובר שיעקב קיים את כל התורה כולה, ומציע שתי אפשרויות להיתרו לשאת שתי אחיות:

הראשון הוא על פי הכלל⁴⁰ "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי"⁴¹. מכיוון שיעקב קיים את כל התורה כולה, ממילא מוכרח שגייר את רחל ולאה טרם נישואיו איתן (שהרי ישנו איסור נישואין עם גויות). ממילא, אין האחיות מיוחסות אחת לשניה, משום שבעצם התגירותן הן כאילו נולדו מחדש לתוך עולם היהדות וכל ייחוסן המשפחתי הקודם בטל.

האפשרות השניה, בשם ה"א"⁴², היא שלאה ורחל היו אחיות רק מצד אביהן, לכן, אך היו להן אימהות שונות⁴³. לכן, משום שאצל גויים וגרים אין חוששים לזרע האב, היה מותר ליעקב לשאת את שתיהן שהרי אינן מיוחסות כאחיות לעניין זה, שהייחוס הוא מן האם בלבד⁴⁴.

ניתן לראות כי בשתי הסברות שהחזקוני מעלה אין יחוס בין רחל ולאה שיחשיב אותן כאחיות לעניין נישואיהן עם יעקב.

38 דברים ז, ד. וראה רש"י ורבינו בחיי שם. עיין עוד במסכת קידושין סח, ב.

39 חזקוני לספר בראשית כט, כט ד"ה ויתן לו את רחל

40 מופיע ביבמות כב, א; מח, ב; סב, א; צז, ב; בכורות מז, א; ילקוט שמעוני תורה רמז תתקכח; שם כתובים רמז תרג.

41 הרא"ם המובא בספר "לבוש יוסף" על התורה (של ר' יוסף ישר), כרך א', בראשית כט, כח, סובר כמותו. לא מצאתי את דברי הרא"ם במקורם.

42 והיא זו שהוזכרה בדברי הרמב"ן מחידושו לחלמוד (ראה הארה 31).

43 המהרי"ל בספרו "מנהגים (ליקוטים)", ס' כב, סובר כמותו, אלא שהוא מוכיח מכאן שיעקב קיים את התורה כבן נוח, ולא כדעת החזקוני שיעקב קיים את כל התורה כולה כגור.

44 ראה את דעת הגרי"ז סולוביצ'יק בהמשך הפרק שטוען את אותו הרעיון המתייחס להבדלים בין יחוס בן נוח ליחוס ישראל, אך שם הוא טוען כי עצם הגדרת היחוס שונה, וממילא אין הבדל בין אחיות מן האב לאחיות מן האם.

תובנת המהר"ל

המהר"ל ב'גור-אריה'⁴⁵ כותב בשם ה'יש מפרשים' שהאבות קיימו את מצוות התורה, אך קיבלו את המצוות עליהם כגרים שנתגיירו⁴⁶, ולכן נחשבו כקטן שנוולד לעניין ייחוסם⁴⁷. משום שלא נולדו בחיוב המצוות אלא קבלום עליהם, כל אחד בנפרד, אין איסורי העריות נוהגים בהם ולכן אין לאבות, ובכללם ליעקב אבינו, כל איסורי קורבה, ויכלו להינשא לערוות האסורות מהתורה⁴⁸, יחד עם זאת שקיימו את מצוות התורה.

השילוב הרעיוני בסברת המהרש"א

המהרש"א⁴⁹ מחבר את שתי סברותיו של החזקוני לכדי סברה אחת: מצד אחד יעקב גייר את נשיו לפני שנשאן, לכן נחשבו כ'קטנים שנוולדו' שעתידה התורה להתירן, ויחד עם זאת סבר שאחיות היו רק מצד אביהן⁵⁰. הוא מסביר שמן ההכרח לסבור את תוספת הסברה שהיו אחיות רק מצד אביהן, משום ש"מה שנאסר לכן נח ודאי לא הותר לו", ליעקב, והיה צריך להסתדר עם חומרת שבע מצוות בני נח למרות שעבר ברית מילה.

45 גור אריה על ספר בראשית, פרשת ויגש, ד"ה זו דינה שנבעלה לכנעני

46 שלא כיוצאי מצרים ש"כפה עליהם הר כגיגית".

47 בכך הוא משתמש בכלל ההלכתי שהחזקוני הביא בסברתו הראשונה, אלא ביחס לאבות ולא ביחס לאימהות.

48 אעיר כאן הערה שלא מצאתי לה תירוץ - לא כל איסורי עריות קשורות לייחוס המשפחתי בלבד. בויקרא יח, פסוקים ו-טז מזכירים איסורי עריות המיוחסות משפחתית לנאסר עליו. עם זאת, בפסוקים יז-כ וכב-כג מוזכרים איסורי עריות שאינם מיוחסות לייחוס: אשת איש, משכב זכר או בהמה, ולקחת אישה וביתה, נכדתה או אחותה. המהר"ל אינו מתייחס להבדל זה, שהרי תירוצו הוא שהאבות עצמם היו כגרים שנתגיירו - שאין ייחוסם המשפחתי נחשב. לפי זה, לכאורה, איסורים שאינם נובעים מייחוסם אמורים לחול גם עליהם. כאמור לא מצאתי לדבר זה תירוץ, הן בדברי המהר"ל והן בהגהות על ספרי.

49 בחידושי אגדות למסכת יומא כח, ב

50 לדעת רבי אלעזר בסנהדרין נח, ב, שהחמיר בקרובה מצד האם "משום שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה" - שהיו אסורות כגויות להינשא שתיהן ליעקב (בקדושה חמורה), אך כגרות הותר הדבר (בקדושה קלה). ומשמע שלא מתקבל על הדעת שבעודן גויות הן יהיו אסורות בדבר חמור יותר מהחיוב עליהן לאחר שיתגיירו.

דיוקי דעת הגר"ז סולוביצ'יק

הרב יצחק זאב הלוי סולוביצ'יק בחידושו⁵¹ התייחס לדברי החזקוני והמהר"ל, אך הוסיף תירוץ מחודש על קודמיו: עצם איסורי האישות של בן נח שונים במהותם, מבחינה רוחנית, מאיסורי האישות של ישראל, שלא היו קיימים כלל טרם מתן תורה⁵². ממילא לא שייך כלל איסור נשיאת שתי אחיות טרם מתן תורה, משום שרק האישות של בן נח, שאינו אוסר זאת, היה קיים בעולם אז. לדעתו, במתן תורה חלו הגדרות רוחניות חדשות במציאות ביחס למוסר האלוקי הגלוי בעולם, שבאו לידי ביטוי במצוות תורת ישראל.

מישור מעמד המצוות - השלמת דעת הראב"ע והמהר"ל

הראב"ע⁵³, שהובאה דעתו בפרק הקודם, מתייחס לשאלה זו אף מתוך מימד הזמן, ומסביר שחלק מהמצוות נשמרו אף לפני מתן תורה על ידי האבות. לסברתו, ישנם מצוות שאינן תלויות במקום או בזמן, ויש בהן היגיון טבעי המתיישב על לב האדם, ומקובלות אצלו בשיקול דעת פשוט - מעין אקסיומות. הוא קורא להן 'עיקרים' או 'פקודים' (במשמעות הביטוי 'מצוות שכליות' להגדרת ראשונים רבים)⁵⁴. זאת לעומת מצוות אחרות, כאיסור נשיאת שתי אחיות, שאינן מוכרות אלא מתוך התורה עצמה, וקודם שניתנה לא היתה כלל הווא אמינא לקיומן. משמע שלדעתו, קודם שניתנה התורה לא קיימו כלל את המצוות שלא היתה

51 חידושי הגר"ז סי' יב, פרשת לך לך

52 ניתן אולי להבין עניין זה על פי דוגמא פשוטה שהוא עצמו מביא שם: אברהם לא נימול עד שצווה לכן, לא רק משום שלא צווה לכן, שהרי התורה לא ניתנה, אלא שלא היה עד זמנו מהות של 'ערל' שעליו יהיה ניתן להכיל מהות של 'מהול'. נראה מדבריו שהתכוון למהות הרוחנית ולא למהות הגשמית בלבד.

53 'יסוד מורא', תחילת שער חמישי

54 דוגמאות שהראב"ע מביא למצוות אלה: עשרת הדברות (חוץ משבת) ורוב (אך לא כל) איסורי העריות, כמו משכב זכור והרבעת מין במין אחר. במצוות אלה ניכר בפשטות שה' טבע בעולמו טבע מסוים, ושינוי מלאכותי של אותו הטבע נאסר על מנת לשמור על עולמו שברא, ועליהן התכוון הכתוב בעדותו של ה' על אברהם ששמר את מצוות ה' (ע"פ בראשית כו, ה).

סברא הגיונית לקיימם, והן נתחדשו במתן תורה. אין כאן סתירה של דבריו מהפרק הקודם, אלא הוספת נקודת מבט על הסוגיה. רעיון דומה עולה מדברי המהר"ל בספר באר הגולה⁵⁵, שם הוא מתייחס לברייתא, התמוהה בעניי הבריות, בפרק 'הבא על יבמתו':

תנו רבנן, האוהב את שכניו, והמקרב את קרוביו, והנושא את בת

אחותו... עליו הכתוב אומר: אז תקרא זה 'יענה תשוע ויאמר הנני'.^{56 57}

- והרי זיווג קרובים דומה לערווה?! המהר"ל מקשה, שאם אכן היה גנאי מהותי בזיווג לקרובים, ישנה תמיהה ביחס לעמרם שנשא את יוכבד דודתו - שיצאו מהם 'עמודי כל העולם', משה אהרון ומרים⁵⁸. עוד מוסיף המהר"ל שאדרבא, "הדעת נותן לקרב ולא לרחק". אנשים הקרובים בטבעם ובחינוכם זיווגם יעלה יפה יותר. למסקנה הוא סובר בדומה לראב"ע, שיעקב לא קיים את חוקי התורה⁵⁹ טרם ניתנה⁶⁰, ו"אדרבא, הקירוב אל קרוביו הוא הגון וטוב, ואין טוב יותר מזה".

המהר"ל מעלה סברה נוספת לתירוץ הקושי בספרו תפארת ישראל⁶¹. שם הוא מסביר שעניין קיום המצוות אצל האבות היה שכל אחד מהם קיבל את המצוות הקשורות למידתו⁶² כאילו היו מצווין וראוין בעיקר עליהן,

55 באר ב' פי"א

56 יבמות סב, ב

57 משמע שהתיאורים והמעשים המובאים בברייתא הם דברים טובים ומעלות המקרבות לה' יתברך.

58 מתוך הערות לספר בהוצאת מכון ירושלים: "מוכיח מחשיבות התולדות את כשרות האבות, שלא המהר"ל השתמש בלשון שלילה - **שלא קיים** את החוקים, לעומת הראב"ע שהשתמש בלשון חיוב - **שקיים** את העיקרים, וכמובן שלמרות הדמיון ביניהם, יש הבדל בפועל בין הסברות.

59 שאין להם הסבר לוגי הגיוני, כפרה אדומה ועוד, וכן פרש רש"י בראשית כו, ה (ראה הערה 27). המהר"ל השתמש בלשון שלילה - **שלא קיים** את החוקים, לעומת הראב"ע שהשתמש בלשון חיוב - **שקיים** את העיקרים, וכמובן שלמרות הדמיון ביניהם, יש הבדל בפועל בין הסברות.

60 המהר"ל מוסיף אף דוגמא ל'ערווה' שכלל לא אסרה התורה - גישואין עם בת אחותו. למרות שדבר זה נראה לנו תמוה, ניתן לראות בפירוש בדברי הרמ"א שהוסיף על השו"ע באבן העזר סי' ב, ס"ו, שכתב: "...ומצוה לאדם שישא בת אחותו (גמרא בסנהדרין וביבמות). ו"א אף בת אחיו (הרמב"ם פ"ב דהא"ב)". בימינו יש מאהצרונים שפסקו להחמיר אף בזה בהתבססם על צוואת רבי יהודה החסיד שאסר זאת, אך בכל זאת מדאורייתא הדבר מותר.

61 פרק כ'. ניתן לראות רעיון זה גם בספרו גור אריה המוזכר בתחילת הפרק.

62 חסד לאברהם קיבל כל התורה כולה, דין ליצחק קיבל מצוות השחיטה ואמת ליעקב קיבל מצוות השבת.

ששכרן יותר גדול בבחינת 'מצווה ועושה', וודאי שהיו מקיימים את שאר מצוות התורה, אך רק במדרגת 'אינו מצווה ועושה'⁶³.

לאחר הבחנה זו ממשיך המהר"ל בהבחנה נוספת, והיא שכל מה שדובר עד כה, בעניין קיום האבות את מצוות התורה, נוגע רק למצוות עשה - שקיומן הוא על מנת לקנות מעלה ושלמות נפשית ורוחנית אף ללא הציווי, ולא למצוות לא תעשה שאין בהן קניין מעלה כלל⁶⁴, וכשאין כל חיוב בהן, שהרי לא ניתנה התורה עדיין, אין סיבה לקיימן. לכן מסיק המהר"ל שיכול היה יעקב אבינו לשאת שתי אחיות משום שזו מצות לא תעשה⁶⁵ שהאבות לא היו מקיימים ללא כל סיבה.

השלמת דעת המהרש"א

המהרש"א מעלה את הרעיון שיעקב קיים את שתי נשיו כנגד החיוב, רק בדיעבד, משום שלא היה מחויב:

וה"נ ברחל ולאח איכא למימר: כיון שנשא רחל בהיתר דרחל נתקדשה לו בעבודת שבעה שנים ולאח נשאה בערמת לבן אותה, לא הוציא שוב אחת מהן משום שהוא דבר שעתידיה תורה ליאסר כיון דלא היה מצווה אז.⁶⁶

63 ראוי לציין כאן כי הסברה של הר"י אבן שועיב (ראה הערה 15), בהקשר להמצאותו של יעקב בחו"ל, מבוססת על הרעיון שהאבות, ובכללם יעקב, קיימו את כל התורה, אך כמי שאינו מצווה ועושה, ורק עקב השהייה בחו"ל התאפשר לו לשאת שתי אחיות.

64 דבר זה הוא מוכיח מקידושין לט, ב: "תנן: כל העושה מצוה אחת - מטיבין לו. עשה - אין, לא עשה - לא; ורמינהו: ישב ולא עבר עבירה - נותנים לו שכר כעושה מצוה! אמר ליה: התם, כגון שבא דבר עבירה לידו וניצול הימנה". משמע שאין מקבלים על מצות לא תעשה שכר כעושה מצות עשה, אלא רק אם באה עבירה לידו ולא עשאה.

65 כפי שמופיע בויקרא יח, יח.

66 חידושי אגדות למסכת יומא כח, ב. החילוק המהותי בין שתי סברותיו של המהרש"א הוא האם האבות קיימו את התורה טרם ניתנה או שהיו נחשבים כבני נח. למאן דאמר שקיימו את כל התורה טרם ניתנה - התירוץ מבוסס על כך שיעקב גייר את נשיו טרם נשאן. ולמאן דאמר שהאבות נחשבו כבני נח בלבד - לכתחילה אין כל בעיה, שכן בני נח לא נצטוו שלא לשאת שתי אחיות. עם זאת הוסיף ותירץ, שבקידושי טעות אין צורך להוציא בדיעבד, כדי להסתדר גם עם המאן דאמר הראשון.

החמודי צבי מפלפל ארוכות בסברותיו של המהרש"א, וטוען שאין סברא שתתפוס כל צד בשלמותו: לפי הסברה הראשונה, למרות ההסבר מדוע יעקב לא עבר על מצוות התורה, הוא

משמע - בדיעבד אין חובה ליעקב להוציא את לאה, אף שקידושיה היו קידושי איסור, שנעשו בטעות, משום שבאותו הזמן לא היה כפוף למצוות התורה שאסרה שתי אחיות עד כדי כך שיתחייב להוציא את לאה.⁶⁷

עדיין מחויב לשמור הנהגות בני נח לחומרא. ולפי הסברה השניה שיעקב נחשב כבן נח, הוא אינו מחויב להוציא את נשיו, אלא רק כמציאות בדיעבד לאחר שהתחיל לקיים את מצוות התורה.

בספר 'ילקוט משיח וגאולה' על התורה, ילקוט ז, פרשת ויצא רפט, מובא פלפול מפורט על חילוק זה מתוך דבריהם של הרא"ם, הר"ש יפה וה'פרשת דרכים'. מסקנתו שם שלמאן דאמר שהאבות נחשבו כבני נח בלבד, מוכרח לומר שיעקב נשא אחיות על פי הדיבור - דבר שיוברה יותר הלן בפרק השלישי.

נוסיף גם שלדעת המהרש"א נשא יעקב את רחל בהיתר ואת לאה באיסור, דבר שסותר את דברי הסוברים שהמצוות תלויות בארץ ישראל, כמוצג בפרק הקודם, המוסיפים הוכחה לדבריהם שאת רחל נשא באיסור ולכן נפטרה בכניסתו לארץ בכדי שלא יקימה באיסור בארץ ישראל.

על סברה זו מסביר ה'קנה אברהם' את תירוצו על הקושי שעולה מתוך החילוק בדברי המהרש"א. בתחילה הוא מביא את סברת ה'פנים יפות' (ראה בהערה הבאה) לגבי שמו של שמעון, לאחר מכן את הרעיון של המהרש"א על קידושי הטעות, ואת דעת הטור (אה"ע סי"ה) לעניין בני השוגאה, שמתוך שמנס לידת ראובן מביאה ראשונה מוכח שיעקב לא חסא בלאה (ראה גם ב"י, או"ח סי' רמ, ס"ג). זה מסתדר עם הרעיון שעולה מתוך הסוברים שרחל עמדה באיסור ליעקב, ולכן מתה בכניסה לארץ. מתוך כך עולה שיעקב עומד בדין בן נח. בסופו של דבר ה'קנה אברהם' מוצא ליעקב מקום להיתר בזה שהאחיות לא היו צורות ושונאות אחת לשניה, שזהו טעם האיסור.

ה'חתם סופר' (בחידושיו על התורה, פרשת וישלח קעב, ב, כפי שמובאים דבריו בספר 'זאת התורה' כרך א', פרשת וישלח, מאמר מ"ט - ויאבק איש עימו עד עלות השחר, של הרב אליהו שלזינגר) התייחס מדוע אף הוא למחלוקת ביחס להגדרתו של יעקב כבן נח או כישראל. שם הוא דן בכך שיעקב שלם בתכלית השלמות עד ששרו של עשיו לא יכול היה למצוא בו שום פגם, אלא שלבסוף מצא בו פגם כלשהו והיא לקיחתו שתי אחיות. למרות שלדעת ה'פרשת דרכים' אין ביעקב כל פגם, שהרי ממה נפשך - אם נאמר שטרם מתן תורה היה לו דין בן נח, אם כן לא חסא להחמיר על יעקב את שתי החומרות יחזיו - מצד אחד הוא כבן נח שלא יכול לגייר את נשותיו ומצד שני הוא כישראל שאינו יכול לשאת שתי אחיות. עקרונית אין צורך לאדם להחמיר על עצמו שתי חומרות הסותרות זו את זו, אך צדיקים "שהקב"ה מוקדק עימם כחוש השערה", כלשונו, ראוי שיחמירו אף שתי חומרות הסותרות זו את זו - וזה היה פגמו של יעקב. על פי זה מסביר החת"ס מדוע שרו של עשו מצא את פגמו של יעקב רק בעלות השחר. לסברתו, הלילה הוא בבחינת בני נח, שאור התורה לא נגלה עדיין בעולם, והיום הוא בבחינת ישראל. הזמן שבין עלות השחר לנץ החמה כבר אינו לילה אך גם אינו יום (זאת הוא לומד מכך שניתן לקרוא בזמן זה ק"ש שתיחשב של לילה או של יום). יעקב בלילה תופס את הצד שכולו בן נח, וביום את הצד שכולו ישראל. רק בזמן הביניים, בין עלות השחר לנץ החמה, הוא תופס את שני הצדדים, וממילא מתגלה הפגם, שאינו טובל את שתי המציאויות יחדיו.

ישנם מפרשים שדנים בדבר איזו אשה היתה כשרה ליעקב ואיזו היתה אסורה לו, כפי שמובא בסברת המהרש"א. ה'תיבת גמא' (פרשת ויצא פרק ז, אות ב), כותב באופן ישיר על שני צדדי המטבע שהזכר קודם בנוגע לקיום האבות את התורה, בשם החזקוני, אשר הובא אף בדברי המהרש"א בצורה משולבת, ולכל זה הוא מוסיף הבנה בדבר תשובה לשאלה איזו אחת מהאמהות, רחל או לאה, היתה נשואה באיסור ליעקב ביחס להווא אמינא אם יצאו מכלל בן נח, אם לאו. ובלשונו: "אם יצאו מכלל בן נח לאחר שכרת ה' ברית עם אברהם, קידושי רחל כדין תורה בעבודת הצאן קידושי כסף, ולאה לא, ואם לא יצאו, קידושי לאה בהיתר בעולת בעל יש

פרוש ה'אור החיים' בעניין זה

ה'אור החיים' בפירושו לתורה⁶⁸ מתייחס לסוגייתנו מתוך תשובה לשאלה אחרת, אף היא בשל הווא אמינא של חוסר קיום פשט מצוות התורה על ידי יעקב, והיא שביכר את בן האהובה, הוא יוסף בנה של רחל, על פני בן השנואה הבכור⁶⁹, הוא ראובן בנה של לאה.

לסברתו הציוויים שנצטוו בני האדם לקיים קודם שניתנה התורה היו רק שבע מצוות בני נח, אך קיום שאר מצוות התורה היו יותר בגדר המלצה שיש בה רווח, אך אין עונש בחוסר קיומה (כחלק מהמצוות אף כיום, כדבריו), ובלשונו: "קרוב לשכר אם יעשה ורחוק מן ההפסד אם לא יקיים".

לעומת שאר בני האדם, האבות קיימו את רוב רובן של מצוות התורה מרוב חביבותם את ה' ורצונם להידבק בו⁷⁰, ו"להרויח תועלת המצוות ועסק התורה", כלשונו. עם זאת, במקום שבו ראו האבות יתרון ותועלת

להם".

את דבריו הוא מביא בשם ה'פרשת דרכים', ומסביר שאם יצאו מכלל בני נח קידושי רחל שרירים, שהן על פי התורה, ואם לאו, לאה היא המקודשת כראוי, שקידושיה היו כדין קידושי בן נח. זאת מתוך ההבדלים בין בני נח, שקידושיהם בביאה, לישראל, שקידושיהם הוא אף בכסף, או בשווה כסף - במקרה שלנו, עבודת יעקב שבע שנים.

בעל ה'תיבת גמא' מביא הוכחה לכל צד: מצד אחד כותב שבכל מקום שכחוב "אשת יעקב" הכוונה היא לרחל ("שהיא היתה אשה על ידי קידושין כדין תורה"). מצד שני מזכיר דוגמא לעניין שבו אשת יעקב היא רחל מהפסוקים: "ויעבוד ישראל באשה... הכעיס אפרים תמרורים ודמיו עליו יטוש וחרפתו ישיב לו אדוניו" (הושע יב, יג-טו), שמשם מוכח הפון - שאפרים הוא מבני רחל שנישואי יעקב איתה היו באיסור, ולכן יצאו ממנו בנים שאינם הגונים ובעלי מדות פסולות.

בעניין זה נוסף שה'עטרת שלום' מסביר את מדרש 'תנא דבי אליהו' שדורש שכשיעקב בכה על 'מות' יוסף, תלה זאת בכך שעבר על איסור נשיאת שתי אחיות, שבה שעבר על האיסור נולדו לו בנים שאינם הגונים. כך חשב על יוסף, שאחיו ראו בו כרשע שמוותר לשונו. לכן חשש שמא אכן רשע היה, ובי'מיתתו' נענש על כך.

לכסוף מכריע ה'תיבת גמא' וכותב בפשטות: "הרי עיקר האשה היא רחל" - משמע שלדעתו קיים יעקב רק את מצוות התורה מתוך כך שנחשב ישראל לגמרי, וזאת למרות שלא צווה בהן שהרי טרם ניתנה.

סברה כזאת ניתן לראות אף בשם ה'פנים יפות' בפרושו לבראשית כט, לג, ד"ה ותקרא שמו שמעון. שם הוא מתייחס לרעיון שמוזכר אף בדברי ה'אור החיים', שיובא להלן, בעניין העדפת בן האהובה על פני בן השנואה הבכור. בדבריו הוא מוכיח מסיבת שמו של שמעון, ומתוך כך שקידושי לאה היו קידושי טעות, שקידושי רחל הם הכשרים, וממילא קידושי לאה היו הפסולים מבניהם. כמו ה'תיבת גמא', אין הוא בא לתרץ את כשרות נישואיו של יעקב, אלא רק להסביר מדוע לקח לאשה את רחל לאחר שנשא את לאה - משום 'קידושי טעות של לאה'.

68 בראשית מט, יג, ד"ה ראובן בכורי אתה

69 דברים כא, טז

70 זאת הוא מוכיח מבראשית כו, ה: "יעקב אשר שמע אברהם בקולי..."

באי-קיום מצוה מסוימת, העלימו עין מהרווח שהיו מקבלים מהמצוה, משום שסוף כל סוף לא יענשו אם לא יקיימוה.

סברת המשך חכמה

ה'משך חכמה'⁷¹ מוכיח מתוך היקש⁷² כי כפי שיש הבדל בדין בין שוגג למזיד - שהרי אם בא על הערוה במזיד יש כאן מעשה מתועב, אך אם בא על הערוה בשוגג אין כל תועבה משום שזה תלוי בכוונתו למרוד, ובשוגג לא היה כוונה כזו - כך על אותו המשקל יש הבדל בין קודם שניתנה התורה לאחר שניתנה. וכך בלשון תמיהתו של ה'משך חכמה':

...כי איך יתכן לומר כי המעשה מתועב, אחרי אשר כל יחס אומה הישראלית בא מאיסור שתי אחיות שנשא יעקב! לזה אמר כי אין הרבר כן, יען קודם מתן תורה היה המעשה בלתי מגונה, ואחר מתן תורה המעשה מגונה...

משמע שהמציאות קודם נתינת התורה, היתה כקיום התורה מתוך מקום של שוגג שאינו יודע מה הן המצוות המוטלות עליו. כמו בעל תשובה בראשית דרכו שאינו יודע את כל המצוות על בורין. ניתן אף לומר שעד שהתורה ניתנה לא היה אפשרות גלויה לדעת מה יהיה כתוב בה. סוף כל סוף לפי סברה זו יעקב יתחייב, אך לא כמזיד - לכרת, אלא כשוגג - לכפרה על ידי קרבן חטאת. דבר זה יכול להתאים למדרש⁷³, המוזכר אף בכמה מפרשים⁷⁴, המביא את התנגדותו של יעקב לברך על הכוס עקב הפגם שלו בנשיאת שתי אחיות, שעל זה, לדעת ה'משך חכמה', חייב כפרה.

71 בפירושו לתורה ויקרא יח, יח ד"ה ואשה אל אחותה

72 בגמרא (יבמות ט, א), המקשר בין אחות צורת לעניין חטאת שגגת ציבור: "נאמר כאן 'עליה' ונאמר להלן (ויקרא ד, יד) 'ונודעה החטאת אשר חטאו עליה', לומר לך שאין חייבים אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת".

73 פסחים קיט, ב: "אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עלי".

74 בין השאר הרא"ם והפרשת דרכים' מזכירים מדרש זה, וכן המצטטים אותם.

חידוש הרבי מליובביץ' ביחס לסוגיה

רבי מנחם מדל שניאורסון מליובביץ' עסק בסוגייתנו בשיחתו לפרשת ויצא⁷⁵. במהלך השיחה, כדרכו בקודש, התייחס בעיקר לפירוש רש"י, שבאופן מפתיע לא התייחס כלל לשאלה שלנו. תמיהה זו גרמה לרבי מליובביץ' לחקור את הנושא לעומקו. בראשית דבריו הוא מפריך את הסברות השונות שהוזכרו במפרשים, בטענה שאינן מתיישבות עם פשט המקרא: את הפירוש על פי מימד המקום⁷⁶ הביא בשם הרמב"ן, ופרכו, שהרי עולה מפירוש רש"י⁷⁷ שקיים את תרי"ג מצוות התורה אף בבית לכן בחו"ל. הרבי אף הזכיר את הסברה שכנות לכן התגירו לפני שהתחתנו עם יעקב, ופרך אותה משום שאינה מוזכרת בפשט התורה או ברש"י, ועוד, שהדעת נותנת שסיבת איסור נשיאת אחות אשתו, שהיא משום שלא הפכו מאוהבות אחת לשנייה, בטבען, לצורות ושונאות, עדיין עומדת.

הרבי הלך בכיוון אחר והוכיח קודם כל שהאבות קיימו את מצוות התורה מתוך הידור וחומרה, שהרי לא צוו. לכן, כאשר מצוות בני נח, שכן נצטוו עליהן, סותרות מצוות מהתורה, מצד הדין חייבים הם להעדיף את מצוות בני נח על פני מצוות התורה.

עוד הוא אומר כי אמנם ישנן שבע מצוות שבני נח צוו עליהם, אך חוץ מהן בני נח קיבלו על עצמם כמה הנהגות נוספות שחשיבותם גדולה כמצוה. הרבי מוכיח מרש"י שבני נח קבלו על עצמם איסורי עריות⁷⁸ ומצוות כיבוד אב ואם⁷⁹. בנוסף קיבלו בני נח על עצמם איסור לרמות זה את זה - דבר המוכח מענייננו בפשט התורה: יעקב שואל את לכן "ולמה

75 ליקוטי שיחות ה' (בראשית), פרשת ויצא תשכ"ח

76 המובא בפרק הראשון של המאמר.

77 רש"י בראשית לב, ה: "גרותי - גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לכן הרשע גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים."

78 רש"י בראשית לד, ז: "שהאומות גדרו עצמם מן העריות על ידי המבול", ומן ההכרח שאין הכוונה אף לאיסור אחות אשתו, אלא לעריות אחרות כמוכח מהמשך הפסקה.

79 רש"י בראשית ט, כג: "...שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת...", בעניין כיסוי אביהם. ורש"י שם יא, לב: "...לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו..."

רמיתני⁸⁰, עד שאפילו לכן הרמאי⁸¹ היה מוכרח להצטדק בתירוץ ש"לא יעשה כן במקומו...⁸². מכאן מובן כי יעקב, שהבטיח לקחת את רחל לאשה ואף נתן לה סימנים, לא היה יכול לחזור בו משום איסור רמאות, שהוא איסור שבני נח קיבלו על עצמם, ושחשיבותו יתרה יותר מקיום החומרות הנוספות שרק האבות קיבלו על עצמם - מצוות התורה.

סיכום הפרק והדעות

בפרק זה ראינו ריבוי דעות הסוברות שיעקב יכול היה לקחת שתי אחיות לנשים עקב התקופה שבה חי, קודם מתן תורה. כאמור, הבאנו את הדעות על פי חלוקה לשני מישורים:

מישור הייחוס המשפחתי, בו הפרשנים (החזקוני, הרא"ם, המהרי"ל, המהרי"ל ב'גור אריה', הדעה הראשונה במהרש"א והגרי"ז סולוביצ'יק) סברו לתרץ שייחוס המשפחתי של הדמויות בהקשרים הלכתיים כמו גר או בן נח היא המאפשרת נישואין אלו על פי כללים הלכתיים כמו "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי", או שלא היה רחל היו אחיות מאב אך לא מאם ומותרות לכן נח, עד כדי חידוש שלא היתה אז הגדרה של 'אישות' ישראל בעולם.

מישור מעמד המצוה, בו הפרשנים (הראב"ע, המהרי"ל ב'באר הגולה' וב'תפארת ישראל', הדעה השניה במהרש"א, ה'אור החיים', ה'משך חכמה' והרבי מליובביץ') סברו לתרץ שאיסור נשיאת שתי אחיות אינו חל, משום שהוא 'חוק' שאינו עיקר, או שיעקב הוא כמי ש'אינו מצווה ועושה', שאינו מחויב לקיים 'מצוות לא תעשה', או שהמצוות היו אז בגדר 'המלצה' או 'חומרה' ולכן נדחו מול תועלת גדולה או הנהגות בני נח של איסור רמאות, או שיעקב הוא כעובר 'בדיעבד' או כ'שוגג' (שחייב כפרה).

80 בראשית כט, כה

81 ראה רש"י בראשית כט, יח ד"ה "ברחל ביתך הקטנה".

82 בראשית כט, כו

פרק שלישי

מימד ה'כלים' - הוא יעקב אבינו / שרביטו של מלך

ישנם מפרשים שסברו שהסיבה שיעקב אבינו היה יכול לקחת שתי אחיות לנשים, למרות האיסור המפורש לכך מהתורה, היא תוקף מעלתו של יעקב אבינו בעצמו. לסברתם, יעקב אבינו לא היה צריך לחפש סיבות חיצוניות לו על מנת ליישב ולהצדיק את מעשיו, כסיבת המקום או סיבת הזמן, אלא לדעתם ההיתר שיעקב קיבל למעשיו היה מתוכו, ובעצם מצד קרבתו לקב"ה. פרק זה עוסק במעלה הסגולית הטמונה ביעקב אבינו, וממילא הוכחות המפרשים קשורות יותר לתורת הנסתר. מימד זה דומה במדה מסוימת למימד הראשון, העוסק בכך שהמעלה הסגולית של ארץ ישראל היא הקובעת שחיוב קיום המצוות יחול בתחומה דווקא. זאת לעומת המימד השני, שרכו בו הדיונים ההלכתיים ביחס לחובה לקיים את מצוות התורה קודם שניתנה.

קשריו של יעקב עם הקב"ה לפי סברת הריקאנטי

רבי מנחם ריקאנטי בפירושו למקרא⁸³ מביא בשם 'אחרונים' בעניין טעם איסורי העריות, הסבר מפורט על כך שעשר הספירות הן הביטוי של השפעת הקב"ה בעולם, ועל כך שפעולות מסוימות פוגמות בהשפעה זו. מסביר הריקאנטי שמי שעובר על אחד מאיסורי הערוה משפיע בצורה ישירה על דרכי השפעת הקב"ה בעולם, ולעניינינו כותב שהבא על שתי אחיות פוגם בספירת הוד ובספירת מלכות. עם זאת הוא מוסיף "אמנם יעקב אבינו ע"ה שאמר לו הקב"ה אתה אלוה בתחתונים"⁸⁴, הותר לו

83 ויקרא יח, ו ד"ה איש איש אל כל שאר בשרו

84 בראשית רבה פרשה עט, ח: "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל, אר"ל ויקרא לו אל אלהי ישראל אמר אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים, ר' הונא בשם ריש לקיש אמר אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית נוטל שררה לעצמך מחר בתך יוצאה ומתענה, הה"ד ותצא דינה בת לאה."

להשתמש בשרביטו של מלך". משמע מדבריו, שהקב"ה נתן ליעקב היתר אישי לשאת שתי אחיות למרות האיסור, מתוך טיב המעמד הרוחני של יעקב, שכולל את קירבתו לקב"ה ודבקו בו.

אך מה גרם לקב"ה לאפשר ליעקב אבינו דווקא היתר זה? הריקאנטי דרש על איסור נשיאת שתי אחיות, שעליו נאמר בתורה שטעמו הוא שלא תהייה הנשים צרות אחת לשנייה⁸⁵, את הפסוק "צרור המור"⁸⁶, שהכוונה בזה היא שהוא עושה "קשר בצינורות המרכבה שלא ישפיע לכת זוגה". ומשמע שהותר ליעקב, כיוון שהוא יפעל את ההשפעה מהעולמות העליונים כך שהאחיות לא יהיו צרות אחת לשניה, כפי שאכן היה נראה בזה שרחל מסרה ללאה את הסימנים שקיבלה מיעקב⁸⁷.

סיבות האברבנאל לנשיאת יעקב את שתי האחיות

האברבנאל בפירושו לתורה⁸⁸, מעלה שאלה בנוגע לסוגייתנו, והיא - כיצד נשא יעקב יותר מאישה אחת⁸⁹? בתשובה לשאלה זו הוא מביא שלוש

דבר זה מעלה תמיהה מסוימת, משום שהמדרש עצמו מביא את דעת ר' הונא בשם ר"ל המגנה את העובדה שיעקב לקח שררה לעצמו, ואם כן - איך יתפס שזה שהקב"ה אמר ליעקב שהוא אלוה בתחתונים זה דבר חיובי?

ניתן לתרץ שאין כוונת הריקאנטי למהלך חיובי או שלילי, אלא למציאות פשוטה של יעקב אבינו, שעליו ניתן לדון.

85 ויקרא יח, יח. עיין רש"י, רש"ם ורמב"ן שם ד"ה לצרור.

86 שה"ש א, יג

87 כפי שמופיע ברש"י וברד"ק על בראשית כט, כה ד"ה ויהי. רעיון דומה לזה מופיע בפילפולא חריפתא' בשם מדרש יהונתן על פי הרמב"ם המובא בספר 'לבושי יוסף'. שם הרב מקבץ מספר דעות שונות בנוגע לסוגיה זו. אחת מהן, כאמור, סוברת כי בזה שרחל מסרה את הסימנים ללאה הוכיחה שאין ביניהן קנאה וממילא יכול היה יעקב לשאת אף אותה, משום שסיבת האיסור - גרימת הקנאה - אינה קיימת. עוד הוא מביא שם שכאשר הרגישה רחל שעולה בה קנאה באחותה על שאין לה בנים, אמרה ליעקב "הבה לי בנים", שאחרת תהיה אסורה לו מדין זה, לכן אף אומרת "ואם אין מתה אנוכי", בעבור איסור זה. כך גם הובא בספר 'חמדה גנוזה' בשם 'שער בת גלים' שהביא בשם 'נפש דוד', ושם הוסיף הוכחה לכך שלא היתה קנאה אף מצד לאה, והיא שיתרה על בנה השביעי לטובת רחל, ובמקומו נולדה דינה, לפי המדרש המופיע בתרגום יונתן בן עוזיאל.

88 בראשית כט ד"ה "ויעבוד יעקב ברחל" עד "וישמע את דברי בני לכן לאמר".

89 כביכול השאלה מתמיהה משום שלפני חרם דרבנו גרשום, לא היה כל איסור (הן דאורייתא והן דרבנן) לשאת יותר מאשה אחת. אך האברבנאל מסביר את דבריו בכך שהדבר מגונה וראוי להתרחק ממנו, אפילו לבני נח, וזאת למרות שיש בו היתר, וכותב רשימה של אבות בדורות הראשונים הקודמים ליעקב (אדם ובניו, נח, שם, עבר, אברהם [שנשא את הגר רק במצוות שרה], ויצחק) שעליהם מסמך את טענתו.

סיבות⁹⁰, אשר היסוד החוזר את כולן הוא שכך היה רצון ה' יתברך, שהרי יעקב מצד עצמו לא רצה לקחת אלא את רחל לאשה.

הסיבה הראשונה, רצון ה' הוא שגלגל הדבר משום שהיה צורך בריבוי משמעותי שיצא מירך יעקב, על מנת לאפשר לבני יעקב להפוך לעם בעודם במצרים וכדי לקיים את הבטחת ה' ליעקב בחייו ממש: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה..."⁹¹. לכן סיבב הקב"ה שנשיו תהיינה אחיות ושפחותיהן, על מנת שתשרה אהבה וקירבה בין האחיות⁹², ושהשפחות יתבטלו אליהן, ועל ידי כך בניהן יהיו בקשרי ידידות ובאחדות⁹³, ובכך יתברך יעקב עוד בחייו בראיית רוב צאצאיו. ממילא יעקב נשא שתי אחיות בהשגחתו של הקב"ה - מצד שמקרבתן המשפחתית של נשותיו תרבה האחדות והאחוה של עם ישראל.

הסיבה השניה, שהקב"ה ראה ביעקב שני טְבָעִים: טבע הבכור שקנה מעשו אחיו, וטבע הצעיר. בנוסף לזה, מן השמים נגזר כי בניו של יצחק היו מיועדים לבנותיו של לבן, אלא שבנותיו של לבן היו צדקניות, לכן סיבב שיעקב ישא את שתיהן על מנת שלא תצטרך לאה להינשא לעשו הרשע, אלא ליעקב שקנה את בכורתו. אברבנאל מוכיח את זה מכך ששני בני אברהם לא היו יכולים לדור יחדיו וכך גם שני בני יצחק, ולעומתם כל תריסר בני יעקב התאחדו לבסוף. מכך מוכח שה' הצליח דרכו של יעקב שכל מעשיו היו מושגחים ובאים מאיתו יתברך. בהכוונתו של הקב"ה יעקב נשא שתי אחיות - מצד סגולתו של יעקב שהיו בו שני טְבָעִים עקב קניית בכורת עשו, ומצד שאף לאה היתה צדקנית ולא היתה ראויה לעשיו⁹⁴.

90 שתיים מהן קשורות ישירות לעניין נישואי יעקב לרחל ולאה, והשלישית מובאת להלן בהערה 94.

91 בראשית כח, יד

92 דבר המתיישב אף עם דברי המהר"ל ב'באר הגולה' המזכירים בפרק ב', האומרים שקורבת אחיות היא דבר טבעי ונכון, וזאת לפי הברייתא ביבמות סב, ב (ראה הערה 57). אך זה סותר את סברת הרמב"ן בפירושו לויקרא יח, יח ד"ה לצרור, שטוען שטבע האחיות להיות אוהבות וע"י הנישואין לבעל אחד יגרום הדבר לשנאה ופירוד.

93 ואפילו השנאה בין יוסף לאחיו, בפרשת וישב, שככה עד סוף ימיו של יעקב, כאשר היתה התאחדות משפחתית מחודשת במצרים, בפרשת ויגש.

94 הסיבה השלישית היא סיבתו לנשיאת ארבע נשים, והיא שה' עשה ביעקב מקבילות רוחניות לכל העולם בה שיש בו ארבעה פנים. דוגמאות לפנים הללו הן ד' פני המרכבה (יחזקאל א, י';

העולה מתוך דברי האברבנאל, שהקב"ה שברא את הכל, כיוון את המציאות כך, ויעקב היה רק נפעל של המציאות הא-להית, ובעצם עשה את רצון ה' וקיים את מצוותיו שהוכוונו כלפיו בצורה מדויקת.

הבנת 'צרור המור' שיעקב חטא ממש והסבר הרמ"ק להצדקת חטאו

ה'צרור המור'⁹⁵, בפירושו בנוגע להיאבקותו של יעקב עם המלאך במעבר יבוק, מסביר ששרו של עשו לא מצא ביעקב שום עוון אשר חטא בו, חוץ מזה שלפי שלמותו וצדקתו לא היה ראוי לישא שתי אחיות. משמע שיעקב היה שלם במדותיו וצדיק, וקרבתו לקב"ה היתה במעלה על שאר בני אדם, אך דבר זה לא נתן לו היתר לשאת שתי אחיות. אם כן מדוע סוף כל סוף עבר על איסור זה ללא היתר?⁹⁶

ה'צרור המור' אינו מתייחס לשאלה זו ואינו מציין סיבה לחטא יעקב. אלא שהרמ"ק⁹⁷ מתייחס לעניין שרו של עשו שמצליח לפגוע ביעקב בגיד הנשה, ולסברתו זהו עקב חטא ודאי שעשה בכך שנשא שתי אחיות, ומביא פירוש לזה על דרך הסוד. הוא מסביר שיעקב ידע שעתידה התורה לאיסור זאת, אך החליט לעבור על איסור זה, משום שזו היתה הדרך היחידה להוציא משביה את הנשמות המפוזרות של י"ב השבטים שהיו תחת ממשלת לבן הארמי מימי קדם, עקב חטא אדם הראשון. יכולת יעקב לעשות זאת היתה רק על ידי נשיאת בנותיו של לבן, וגם זאת רק על ידי הדחק, משום שלא היה ביעקב כוח מספיק כדי לעמוד כנגד

ד' רוחות השמים; ד' עונות השנה; ד' היסודות, ד' הצורות המורכבים ועוד. לכן זימן הקב"ה שיקח ד' נשים לרמוז לאותן הרביעיות, ועוד שמהן יצאו י"ב שבטי ישראל שהתחלקו לד' דגלים במדבר.

95 בראשית פרשת וישלח, ד"ה וירא כי לא יכול לו

96 ניתן להסביר את דבריו על פי הרעיון העולה מדברי החת"ס המובא לעיל בפרק ב' (בהערה 66), המסביר שהיה ראוי ליעקב להקפיד בשתי חומרות, אך לא היה יכול משום שהן סתרו זו את זו. מכאן מובן שסוף כל סוף יעקב חטא בעל כרחו.

97 מובא בספר 'כגבר יעזור חלציו' בשם 'אור החמה'

הקליפות החיצוניות מבלי להיפגע, כפי שאכן קרה בהיאבקותו עם שרו של עשו, שהרי עבר על האיסור.

שו"ת הרדב"ז עונה על סתימת שו"ת הרשב"א

בשו"ת הרדב"ז⁹⁸ מתואר שרבי דוד בן זמרא נשאל בדבר פירוש דברי הרשב"א בשו"ת⁹⁹ שכתב בעניין שאלתנו על נשואי יעקב את רחל ולאה, ושאותו הזכרנו במבוא. הרשב"א הסתיר את הרעיון שכתב על ידי הזכרתו ברמז בלבד, ועל כן נשאל הרדב"ז להסביר את כוונת הרשב"א. ניכר מדברי הרדב"ז, ומלשונו "הנה אתה אווז בעורפי להוציא מה שאין לי חפץ בו ועל אפי...", שאף הוא מסתייג מלהסביר את התשובה בצורה ברורה, כנראה מאותה הסיבה שהרשב"א הסתפק ברמיזה בלבד - יש תובנות שראויות להישמר לאנשים שהגיעו למדרגה הראויה מכל הבחינות: שכלית, נפשית ואמונית¹⁰⁰. עם זאת, הרדב"ז מוסיף שיבוא לקראת השואל באומרו "...אעפ"כ כדי שלא להוציאך חלק ארמוז לך רמיזות עד שתבין דברי הרב...".

בתחילת דבריו הרדב"ז מזכיר את השיטה המובאת בפרק השני, מימד הזמן, שאכן קודם מתן תורה לא צווה יעקב על מצווה זו, אך טוען מיד שתשובה זו אין צורך להסתיר, שהרי גלוי בגמרא ועוד שהאבות קיימו את כל התורה כולה, וממילא הקושיה במקומה עומדת. בהמשך דבריו הוא מזכיר שלפי הפשט ניתן להסביר על פי חוקות הגויים שאין בהם איסורי אחווה, ועל פי זה מובן למה לא רצה יעקב לברך¹⁰¹, שמידת חסידות היא להתרחק מדבר שדומה למה שתאסור התורה.

98 ח"ב סי' תרצו (כפי הגרסה המופיע בפרויקט השו"ת)

99 ח"א סי' צד

100 כפי שראינו שמופיע אף בדברי הראב"ע בפרק א' בנוגע לסגולות האלקיות הטמונות בארץ ישראל.

101 פסחים קיט, ב. הובא לעיל (הערה 73).

בהסבירו את כוונת הרשב"א הוא משתמש בלשון הדומה מאוד ללשון הריקאנטי ("שרביט של מלך"¹⁰²) ומוסיף עליו מהרעיון המובא בהסברו השלישי של האברבנאל ("לא הכל ראויים לישא שתי אחיות כיעקב לפי שצורתו חקוקה בכסא הכבוד"¹⁰³). בנוסף מזכיר הרדב"ז שישנו קשר מהותי בין 'הסוד של שתי האחיות' לכך שלא זכתה להיקבר במערת המכפלה, לעומת רחל שנקברה על פרשת דרכים.

דברי הרדב"ז עדיין סתומים, אך ניכר מדבריו שדעת הרשב"א דומה לדעת הריקאנטי והאברבנאל שהובאו לעיל בפרק זה.

דעת המהר"ל במימד הכלים

בספר 'תפארת ישראל'¹⁰⁴ למהר"ל, מוסיף המהר"ל הבנה חדשה על פי המדרש על הפסוק "עם לבן גרתי"¹⁰⁵. מהמדרש אנו לומדים שיעקב קיים את כל תרי"ג מצוות התורה, ומסביר המהר"ל שיעקב אכן שמר את התורה מצד האמת שבה שהיתה גלויה לו. כפי שהוא קיים את התורה על פי רוח הקודש, כך הותרה לו התורה על פי רוח הקודש¹⁰⁶. ברוח הקודש ידע יעקב שמותרות לו רק שתי האחיות הללו¹⁰⁷, שהרי אין ספק כי זיווג האבות היה מה' יתברך על ידי רוח הקודש. זה שיעקב קיים את כל התורה כולה על פי רוח הקודש מראה על מעלה מיוחדת בו. למרות ואפילו בזכות ההיתר לאיסור זה, מוכחת מעלתו של יעקב הקרוב אל מעלת התורה בטבעו, שזכה לרוח הקודש.

102 עיין עוד בספר 'מצודת דוד' לרדב"ז, מצוה קנו (דף לב, ב).

103 ראה גם בספר 'מגדל דוד' (סו, א) לרדב"ז, שם מתאר באותו עניין שלא רחל הן כנגד ספירות בינה ומלכות, ויעקב, לפי שהיה דוגמא עליונה, השתמש בשתייהן, וקיבל והשפיע מאחת לחברתה.

104 פרק כ

105 בראשית לב, ד

106 על משקל האמירה 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר'.

107 ובה שלא נשא יעקב שתי אחיות זולת אלו, קיים את המצווה "אשה אל אחותה לא תקח".

בחיבורו 'גור אריה'¹⁰⁸, מאריך המהר"ל לבאר את רוח הקודש של יעקב אבינו לשאת שתי אחיות. שם הוא מוסיף שכל נישואי התערובת של האבות ובני יעקב היו מרוח הקודש, וזאת בכדי שבני יעקב יהיו כעם בפני עצמם, כדי למנוע ערבוב והכנסת תולדות מחוץ לעם וכדי לשמר את הזהות והזרע הקדוש של האבות. לצורך זאת עשה הקב"ה חסד¹⁰⁹ איתם ואפשר להם לישא אחים ואחיות. בדומה לזה הותר לבני אדם הראשון לשאת את אחיותיהם כדי להמשיך את זרע אדם הראשון ללא ערבוב מבחוץ, וכל תולדותיו נקראים 'בני אדם' על שמו¹¹⁰. כך גם האבות ובניהם הותרו לבוא על אחיותיהם על מנת לשמר את הייחוס, ובכולם הדבר היה על פי רוח הקודש¹¹¹.

עם כל זאת, מודה המהר"ל שם שלמרות שעשה כפי שנצטווה, עדיין הרגיש יעקב בגנות הדבר - שעתיד הדבר להיאסר מהתורה, שהרי הותר לעבור על איסור זה רק קודם מתן תורה¹¹², ולא נצטווה על זה אלא ברוח הקודש, ולכן לא רצה לברך על הכוס בסעודה של ישראל¹¹⁴.

בספרו 'נצח ישראל'¹¹³, מוסיף המהר"ל עוד בנוגע לגנות יעקב כפי שמופיע במדרש¹¹⁴. שם הוא מסביר שבכך שנשא שתי נשים גרם כביכול לפילוג בממלכת ישראל בתקופת המלכים; מבני לאה שבט יהודה, שהנהיג את מלכות יהודה, ומבני רחל שבט אפרים, היא מלכות עשרת השבטים.

עולה מדברי המהר"ל, שמצד אחד יעקב התבטל לטובת עם ישראל, שעבר על איסור זה כדי לאפשר מציאות של עם ישראל¹¹⁴, ודבר זה נידון

108 בראשית, פרשת ויגש פרשה מו, ה

109 כמו הפסוק "חסד הוא" (ויקרא כ, יז) בנוגע לאיסור גילוי ערות אחות, והמדרשים על הפסוק "עולם חסד יבנה" (תהילים פט, ג) ואכמ"ל.

110 או 'בני אנוש' אל שם בנו השלישי של אדם, שאכן כל האנושות מיוחסת אליו, מאחר שקין רצח את הבל ונתקלל ב"שבעתיים יוקם קין", וממילא יחוס כל האנושות מאז הוא מאנוש, ואכמ"ל.

111 המהר"ל אף מוכיח את קיום רוח הקודש באמהות, שבחרו את שמות בניהן על פי היכרות עם כל תולדותיהן, כפי דעת המפרשים השונים בבראשית כט, לב - ל, כד.

112 דבר המתקשר לפרק השני במאמר. ככלל, המהר"ל משלב רבות בין מימד הזמן למימד הכלים. כזכור, הוא מתייחס אף למימד המקום, אך שם הוא דווקא מתנגד לסברת הרמב"ן.

113 בפרק לג.

114 כמו הסיבה הראשונה המוזכרת בדברי האברבנאל והיא הצורך לריבוי בני יעקב על מנת שיהפכו לעם במצרים.

למעליותא; מצד שני, בזה שנשא שתי אחיות, שהן כנגד הממלכות השונות בישראל, גרם לכך שיהיה פירוד בין הממלכות וחוסר אחדות בישראל, דבר שיוביל בסופו של דבר לגלות, דבר הנידון לגריעותא. ממילא יעקב מרגיש שלא ראוי לו לברך בסעודה של ישראל.

השלמת דעות שונות ממימד הזמן במימד הכלים

ה'אור החיים' הקדוש שהוזכר לעיל מוסיף בדבריו שם סברא, שהאבות קיימו את מצוות התורה על פי הדיבור - שהרי האבות היו נביאים ועשו את אשר ה' ציוה אותם. הוא מביא לכך סימוכין מדברי הרמב"ם¹¹⁵ שכותב שנביא שאמר לעבור על איסור מאיסורי התורה לצורך שעה - שומעים לו. הרמב"ם מביא לדוגמא את סיפור אליהו בכרמל¹¹⁶, שהורה להקריב מחוץ לעזרה. ה'אור החיים' משווה סיפור זה לסיפור יעקב אבינו, מצד הנבואה וההוראה לעבור על איסור תורה. לסברתו של ה'אור החיים' אין סתירה בין מימד הזמן למימד הכלי אלא השלמה: על ידי הנבואה שהיתה ליעקב הוא קיבל את הציווי על המצוות קודם שניתנו, כולל את אלה שעליו לא לקיים.

אף ה'תיבת גמא'¹¹⁷ שהבאנו בפרק השני התייחס להבדל בין קידושי רחל וקידושי לאה, והכריע לטובת קידושי רחל שיעקב יצא מכלל בן נח, מוסיף סברה המחזקת ומסכמת נקודה זו באומרו: "ובאמת ע"פ הדיבור נשא יעקב ב' אחיות". אף לשיטתו אין סתירה בין שתי הגישות אלא השלמה מאחת לחברתה.

115 הלכות יסודי התורה פ"ט, ה"ג

116 ראה מלכים א, יח

117 בראשית ז, ב. (ראה הערה 67).

מה קורה בשמים כשיעקב כל כך מקורב לקב"ה?

ננסה לתת פתח להסבר על כך שקרבתו של יעקב לקב"ה מאפשרת לו לקבל היתר להשתמש בשרביטו של מלך.

בחידושי הרי"מ¹¹⁸ מתואר הרעיון העומד מאחורי "דיוקנו של יעקב אבינו החקוק בכסא הכבוד"¹¹⁹. הוא מסביר, על פי הזוהר הקדוש, שאין שינוי ביעקב אבינו בין מהותו בעולם הזה התחתון, לבין מהותו המתגלה בעולמות העליונים¹²⁰. לכן, מבחינת יעקב אבינו, העולם העליון (עלמא דאתכסיא) והעולם התחתון (עלמא דאתגליא) מתאחדים למציאות אחת. לפי זה הותר לו לקחת שתי אחיות, שרחל היא כנגד העולם התחתון ולאה כנגד העולם העליון מבחינות שונות¹²¹, ואצל יעקב הן מתאחדות. הרי שמבחינת יעקב אבינו הן כאילו אחת במהותן ולכן הוא לא עובר על שום איסור.

על פי הרעיון אך באופן קצת שונה, מסביר המלבי"ם¹²² שההיתר שיעקב אבינו קיבל חל רק עליו, ולא על משה רבנו, כפי שהיינו יכולים לחשוב, שהרי אף הוא היה קרוב מאוד לקב"ה¹²³. הסברו לעניין הוא שמי שיש לו קירבה לאלוקות, כפי שהיתה ליעקב שקיבל מעמד אלוקי בעצמו¹²⁴, רואה שלמעלה, בעולמות העליונים, הקרובים מדבקים ומתאחדים¹²⁵. לכן

118 ברכות ב, א

119 תיקוני הזוהר, תיקון כב, סה, ב

120 מוסבר בספרי הקבלה (למשל דרך ה' לרמח"ל, ח"א, פרק ה, סעיפים ב-ג) שלכל חפץ בעולם הזה ישנה מקבילה בעולמות העליונים שמשפיעה עליו, ומבטאת את החפץ התחתון טרם הצטמצמותו למגבלות העולם הזה. מקבילה זו נקראת לרוב 'בדל'. אצל יעקב אבינו, הנבדל היה שווה לגמרי למציאותו בעולם הזה, והיתה לו גישה אליו.

121 לא הוברר שם מה המשמעות לכך שהאחיות הן כנגד שתי העולמות, ומדוע כל אחת מהאחיות שייכת לבחינתה שלה, ורבות השאלות שניתן לשאול על זה. יכול להיות שבה מוצג, לפחות בצורה חלקית, הרעיון שעלה מדברי הרדב"ז שהובא לעיל בדבר 'הסוד של שתי האחיות'.

122 בפירושו על ויקרא, פרשת אחרי-מות, ס' קל"ח, ד"ה ואמרת אליהם אני ה', שהביא מדרש בשם רבי - "דרש רבי שצוה שיאמר להם הלשון שנאמר לו אני ה' אלקיכם."

123 ומבחינות מסוימות מעלתו של משה אף גבוהה יותר מיעקב, ואכמ"ל. ניתן להרחיב על ידי עיון בדברי הרמב"ם השונים המסבירים את יחודיותו של משה רבנו על פני הנביאים האחרים ובכללם יעקב אבינו: מו"ז ח"ב, ל"ה ל"ט, הלכות יסודי התורה פרקים ז-ח, ופירושו המשנה לרמב"ם, הקדמה לפרק חלק, היסוד השביעי.

124 שה' אמר אליו "אתה אלוה בתחתונים", כפי שהובא מהמדרש בדברי הריקאנטי בתחילת פרק זה.

125 גם זה מובא בספרי הקבלה, שבעולמות העליונים, המקום שמבטא את המציאות האלוקית טרם הצטמצם לגמרי למגבלות העולם הזה, ישנן מהיות מאוחדות שנפרדו רק לאחר השתלשלותן

יעקב אבינו היה יכול לשאת את שתייהן, משום שישנה אחדות בין האחיות, לאה ורחל, בעולם העליון. אלא שבשונה מסברת חידושי הרי"מ, שאומר שאחות אחת שייכת לעולם הזה ואחות אחת לעולם העליון, המלבי"ם סובר ששתי האחיות שייכות לשתי העולמות, אלא שבעולם הזה הן נפרדות, ובעולם העליון הן מאוחדות לכדי מהות אחת.

הצדיק המוכפל - דעת הראי"ה קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, בספרו אורות הקודש¹²⁶, מתאר רמות שונות של צדיקים, בין הצדיקים הנגלים לצדיקים הנסתרים. בענינו, הרב מחלק בין 'צדיקים נגלים' היונקים מאור הנסתר את השפע שלהם, לבין 'צדיקים נסתרים' שמשפיעים על העולם הגלוי רק דרך סדק רוחני. מעבר לאותם קצוות רוחניות, ישנם 'צדיקים שלמים' שיש בהם משני הצדדים, מהצד הגלוי ומהצד הנסתר של המציאות הרוחנית. לעתים שני הצדדים סותרים זה את זה והצדיק מצליח להחזיק בשניהם רק בקושי רב על ידי קודשו, ולעתים שני הצדדים משלימים זה את זה בטבעיות.

לבסוף ישנם 'צדיקים מוכפלים' העולים על כולם, שהצליחו לאחד בין הקצוות לכדי דבר אחד ממש. דוגמא לצדיק כזה הוא יעקב אבינו, שיכול היה לשאת שתי אחיות, "עלמא דאתגליא ועלמא דאתכסיא - רחל ולאה", וזאת משום שלא יכולה להיות סתירה או קנאה בתוך אחדות אחת. רחל ולאה בעולם המכוסה הן אחדות אחת, ולמרות שבעולם הגלוי הן שתי גופות נפרדים, יש להן פרצוף אחד מקורי, שרק יעקב אבינו היה יכול לראות. ממילא מצידו לא נשא שתי אחיות כלל אלא אשה אחת, שבעולם הגלוי מתגלה כשתיים.

בעולם הזה.

סיכום הפרק והדעות

רוב ככל הפרשנים הסוברים כי יעקב אבינו הותר לעבור על איסור נשיאת שתי אחיות, מצד מעלתו¹²⁷, סוברים שזהו מצד קירבתו של יעקב אבינו לקב"ה. יש המכנים זאת 'רוח הקודש' או 'נבואה', ויש המתארים את פעולותיו כנעשות 'על פי הדיבור' או ש'דמות דיוקנו חקוקה על כיסא הכבוד', אך בסופו של דבר כוונת כולם דומה: מעלתו הרוחנית של יעקב אבינו ודבקתו בה' יתברך היא שאפשרה לו להשתמש בשרביטו של מלך, הן בהיתר מפורש מהקב"ה¹²⁸, הן באיסור¹²⁹, והן בפשטות מתוך הכרות שלו עם העולמות העליונים, וראייתו את מהות מעשיו והשפעת פעולותיו¹³⁰. ראינו גם שאין בהכרח סתירה בין מימד הזמן למימד הכלים¹³¹.

127 ויש שהוסיפו שכל ההיתר היא רק באחיות אלו. מהבחינה הזו, אף האחיות הצדקניות, רחל ולאה, משמשות במהות ה'כלים', שרק בהן הותר יעקב, מצד מעלתן.

128 כדעת הריקאנטי והאברבנאל והרדב"ז שהסביר את הרשב"א.

129 כדעת צרוור המור והרמ"ק.

130 כדעת הרי"מ והמלבי"ם.

131 כפי שמוכן מדברי האור החיים, ה'תיבת גמא' והמהר"ל.

סיכום

במענה לשאלת הפתיחה נמצאו שלושה ממדים העולים מתוך דברי הרשב"א המובאים במבוא ומתורגמים למושג הקבלי - עש"ן (עולם, שנה, נפש)¹³². לענייננו:

- מימד המקום מבטא את היחס בין ארץ ישראל לבין חוצה לארץ. דעה זו מיוחסת בעיקר לרמב"ן, למרות שהראב"ע הציג אותה לפניו. היא מבוססת על רעיון הלקוח מתורת הסוד, לפיו הכוחות הרוחניים הם השולטים על הארצות הגשמיות וקובעים את המעשים אשר יעשו בארצות אשר בשליטתם, לעומת ארץ ישראל שאותה הקב"ה קידש ושולט עליה בכבודו ובעצמו.
- מימד הזמן מבטא את משמעות התקופה של האבות, קרי - טרם מתן תורה, כתירוץ לקושי על מעשיו של יעקב. רעיון זה נתמך על ידי פרשנים רבים ועיקר סגנונם הוא הלכתי, ונוגע בשאלת חיוב קיום המצוות על ידי האבות מול חיובם בקיום שבע מצוות בני נח, לחומרא או לקולא, וחלות מציאות של גרים שהם כקטנים שנולדים ללא יחוס משפחתי, על בנות לבן ועל יעקב.
- מימד הכלים מבטא את הרעיון שבזכות הנפשות הפועלות (בעיקר יעקב אבינו, אך גם רחל ולאה) היתה יכולה להתרחש מציאות של חטא בהיתר. שיטה זו מתרכזת במעלתם ובייחודיותם הסגולית של הדמויות הפועלות, והיא מסתמכת בעיקר על תורת הסוד בדבר צדקותן של אותן דמויות, ומהותן בעולמות הרוחניים.

היו פרשנים שביארו את הקושיה על פי שיטה מסוימת ועם זאת סברו לחלוק על שיטה אחרת, אך היו גם רבים ששילבו בין גישות שונות בשיטתם, כמשלימות האחת את השנייה. רק הרשב"א, שאומנם דבריו

132 המהווה לשון תיאור לביטוי של הרשב"א: עולם = מקום, שנה = זמן, נפש = כלים.

סתומים מאוד, מציג שודאי ראוי לתרץ בשלושת הגישות יחד ברעיון שלכל מציאות יש שלושה חלקים: זמן, מקום וכלים, וממילא מאחד את כל השיטות לכדי שיטה אחת המורכבת משלושה ממדים. אשרינו שזכינו לאחד את יעקב בשאלה זו, ומכך זכה להיות אבינו, ויהי רצון שתרבה האחדות בתולדותיו, הם עם ישראל. אמן.